

מקומו של ספר התורה בחיי הקהילה

הרב צבי דוידסון, ר"מ בישיבת כרם ביבנה

מבוא

ספר התורה בבית הכנסת מקבל יחס כבוד מיוחד. למשל, לא בכל מקרה מותר להוציא את ספר התורה מבית הכנסת ואף כשמוציאים אותו מוטל ללוותו. כמו כן, ההלכה רואה בחומרה רבה את נפילתו של ספר תורה. במאמר זה ננסה לברר ביחס הכבוד המיוחד הזה לספר התורה.

הקדמה

אחד המנהגים העתיקים ביותר בעם ישראל הוא מנהג קריאת התורה בציבור. נדון במקורו של מנהג זה ובכמה פרטי דינים הנוגעים לו. כתב הרמב"ם¹:

משה רבינו תיקן להם לישראל שיהו קורין בתורה ברבים בשבת ובשני ובחמישי בשחרית כדי שלא יהו שלשה ימים בלא שמיעת תורה.

מקור הדברים במסכת בבא קמא:²

דתניא "וילכו שלשת ימים במדבר ולא מוצאו מים" - אין מים אלא תורה, כיון שהלכו שלשה ימים בלא תורה, נלאו.

1 פרק יב מהלכות תפילה, הלכה א.

2 פב, א.

עמדו נביאים שביניהם ותקנו להם שיהו קורין... כדי שלא ילינו שלשה ימים בלא תורה.

א. מקומה של הבימה

את הדיון שלנו בעניין קריאת התורה בחרנו להתחיל בעיון במבנה בית הכנסת.

פוסק הרמב"ם:³

ומעמידים בימה בבית הכנסת, כדי שיעלה עליה הקורא בתורה... כדי שישמעו כולם.

וכשמעמידים התיבה שיש בה ספר תורה, מעמידים אותה באמצע.

הרמב"ם התייחס לשתי הלכות הקשורות למיקום הבימה לקריאת התורה: ראשית, הבימה גבוהה מרצפת בית הכנסת; ושנית, הבימה ממוקמת באמצע בית הכנסת. סיבת הדבר היא כדי שישמעו כולם.

אפשר להציע הבנה נוספת למנהגים אלו.⁴

פעמיים בכל יום אנו חוזרים על הפסוק מפרשת עקב:⁵

והיה אם שמע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום.

ורש"י שם מפרש:

שיהיו עליכם חדשים, כאילו שמעתם בו ביום.

אסור לנו לשכוח את המצוות שניתנו בסיני, ומעבר לכך, אסור לנו לשכוח גם את עצם חוויית נתינתן:

רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך... יום אשר עמדת לפני ה' אלקיך בחורב.⁶

3 בפרק יא מהלכות תפילה הלכה ג.

4 הגרי"ד סולובייצ'יק, שיעורים לזכר אבא מרי, ח"ב עמ' רכז.

5 דברים יא, יג.

6 דברים ד, ט.

ייתכן שקריאת התורה בציבור היא מעין שחזור חוויית העמידה לפני השכינה במעמד הר סיני.

הציבור צריך לצייר בנפשו כאילו עכשיו התורה ניתנה בסיני והוא שומע דברי אלקים חיים.

לכן הבימה ממוקמת באמצע בית הכנסת, ככתוב לקראת מתן תורה:

והגבלת את העם סביב.⁷

והובא ב"אוצר המפרשים":

וכנסם והעמידם סביב הר סיני.⁸

כמו כן, קריאת התורה נעשית על בימה בבית כנסת, כדוגמת בני ישראל העומדים לרגלי ההר, ככתוב:

ויתיצבו בתחתית ההר.⁹

ושומעים דבר ה' ממעל.

יסוד קריאת התורה כשמיעת דבר ה' בשעת נתינתה, משתקף בשתי הלכות:

א. רוב הראשונים פוסקים שאין צורך לעמוד בשעת קריאת התורה, אך הרמ"א כתב:¹⁰

ויש מחמירים ועומדים, וכן עשה מהר"ם.

הב"ח מבאר שהנהגת מהר"ם מרוטנבורג לא הייתה מדינא, וז"ל:¹¹

אלא כיון דצריך כל אדם להעלות על דעתו כששומע הקריאה מפי הקורא כאילו קיבלה באותה שעה מהר סיני, ובהר סיני היו כל ישראל עומדין, כדכתיב "אנכי עומד בין ה' וביניכם"¹², לכן הגון וראוי שיהו עומדין בשעה שקורא בספר תורה.

7 שמות יט, ב.

8 שו"ת יהודה יעלה, חלק א, סימן ג.

9 שמות שם, יז.

10 או"ח סימן קמו סעיף ד.

11 בתחילת סימן קמא.

12 דברים ה, ה.

ב. הרי"ף והרא"ש מביאים דברי הירושלמי, ונפסק בשו"ע:13

אם ש"צ רוצה לברך לעצמו ולקריות, צריך שיעמוד אחר אצלו, שכשם שנתנה תורה על ידי סרסור כך אנו צריכים לנהוג בה על ידי סרסור.

וכותב שם במשנה ברורה¹⁴ בשם הלבוש, שנוהגים שהגבאי עומד אצל ספר התורה, וזה נקרא "סגן", כדי שיהיו שלושה - היינו: הסגן הוא כביכול במקום ה' יתברך, שהוא מצוה לקרוא לכל מי שירצה, והקורא הוא הסרסור - במקום משה, והעולה הוא המקבל - במקום כל ישראל ובשליחותם.

ב. עמידה לפני ספר תורה

כתב המשנה ברורה:15

ודע, דבעת שנושאין אותה חייב לעמוד לפניו עד שתתכסה מעיניו או עד שיגיענו המוליכה למקומה ואפי' סמיכה על איזה דבר אסור דסמיכה כשיביה.

מקור הדין מופיע במסכת קידושין.¹⁶

הגמרא דורשת מהפסוק "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן", שיש חיוב מדאורייתא לקום בפני חכם, שהרי "זקן" משמעותו: "זה קנה חכמה", כפי שנאמר "אספה לי שבעים מזקני ישראל".¹⁷
ובהמשך הגמרא:

איבעיא להו: מהו לעמוד מפני ספר תורה?

ר' חלקיה ור' סימון ור' אלעזר אמרי: קל וחומר, מפני לומדיה עומדים, מפניה לא כל שכן!

מכאן לומד הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל,¹⁸ שהחיוב לעמוד לפני

ספר תורה הוא מדאורייתא.

13 סימן קמא סעיף ד.

14 ס"ק טז.

15 סימן קמו סוף ס"ק יז.

16 לב-לג.

17 במדבר יא, טז.

18 אגרות משה חלק ה, סימן לח.

הבית יוסף¹⁹ כותב בשם רבינו מנוח שטעם המנהג לתלות פעמונים על ספר התורה הוא כדי לעורר את העם לעמוד כאשר שומעים שספר התורה עובר.²⁰

וכותב הרמ"א:²¹

מצוה לכל מי שעוברת לפניו ללוותה עד לפני הארון שמכניסין אותה לשם.

ומוסיף המגן אברהם:

וכן בשמוציאין מן ההיכל, מצוה לכל מי שעוברת לפניו ללוותה עד הבימה.

הרמ"א ממשיך להביא בשם האור זרוע:

ויש שכתבו, שמביאים התינוקות לנשק התורה, כדי לחנכם ולרזם במצוות, וכן נוהגין.

אמנם מנהג זה אינו רק לקטנים אלא גם גדולים נוהגים לנשק את ספר התורה כשעובר לפניו.

כף החיים מביא שכך נהג האריז"ל, וכן כתב בסידור היעב"ץ, ובספר דינים והנהגות²² מביא שכן נהג החזון איש.

אם כן, ראינו שיש חיוב מדאורייתא לקום לפני ספר תורה, ומצווה על כל מי שספר התורה עובר לפניו, ללוותו, ומנהג אף לנשקו.

המקור לעמידה לפני ספר תורה בגמרא בקידושין הראה לנו שהסברה נותנת לכבד את התורה יותר מאשר את לומדיה.

הקשו הראשונים מהגמרא במסכת מכות,²³ שם דורשים חז"ל את הפסוק "ארבעים יכנו" שהכוונה לשלושים ותשע מלקות בלבד, ועל כך אומר רבא:

19 ביורה דעה סימן רפב.

20 אמנם הט"ז שם (ס"ק ב) מפקפק במנהג זה, שאם כן אין להוציא ספר תורה בשבת, שהרי הוא משמיע קול. הוא מסיים שאין לעשות פעמונים, ומשום הכי לא הביא הרמ"א דין זה.

21 אורח חיים סימן קמט.

22 פרק ה.

23 כב, ב.

כמה טפשאי שאר אינשי דקיימי מקמי ספר תורה ולא קיימי מקמי גברא רבה, דאילו בס"ת כתוב 'ארבעים', ואתו רבנן בערו חדא.

מכאן משמע להפך, שיותר מסתבר לכבד את תלמידי החכמים מאשר את ספר התורה גופו!

נביא שני הסברים מדברי הראשונים כדי לתרץ סתירה זו. תוספות הרא"ש²⁴ מיישב שלעולם כבוד ספר תורה עדיף מכבוד תלמיד חכם, כדרשת הגמרא בקידושין, אלא שרוב האנשים טועים ועומדים לפני ספר תורה ולא לפני תלמידי חכמים בעוד שהחיוב כלפי ספר תורה נובע מהחיוב כלפי תלמידי חכמים.²⁵ תירוץ נוסף מביא הר"ן²⁶ אמנם מסתבר יותר לכבד את גוף התורה מאשר את חכמיה, אבל כשם שמכבדים אותה כך יש לכבד את לומדיה, שהרי:

אלמלי החכמים הייתה התורה עומדת כרוכה ומונחת (בקדן זוית), ואינה מפרשי לה.

בלא פירוש תלמידי החכמים לא היינו מבינים את דברי התורה. החכמים הם המשך דברי התורה עצמם.

אכן, כבוד ספר התורה הוא מן התורה, ורבה בא ללמדנו שאין זה עניין נימוסי או טקסי בלבד, אלא התורה היא "תורת חיים". התורה שייכת לנו, ולימוד התורה הוא חלק מהותי מכבוד התורה כיוון שהוא משריש את קיום המצוות בחיינו.

ייתכן²⁷ שזה טעם מנהג בני אשכנז להגביה את ספר התורה לאחר הקריאה ולא לפנייה, כדי להדגיש שאין כבוד התורה בראייתה בלבד, כביכול זהו רק חפץ קדוש שיש לעמוד לפניו ולאחר מכן ניתן לחזור לשגרת חיינו מבלי להתחשב בו, אלא קודם שומעים את קריאת התורה, מפנימים את דבריה, ורק אז אפשר לכבדה כראוי.

24 קידושין שם.

25 עמידה לפני ספר תורה נלמדת בקל וחומר, ועמידה לפני תלמידי חכמים נלמדת מפסוק מפורש.

26 יד ע"ב בדפי הרי"ף.

27 מבוסס על "אוצר טעמי המנהגים".

ג. הוצאת ספר תורה מבית הכנסת

חזן הכנסת נוטל ספר תורה ונותנו לראש הכנסת וראש הכנסת נותנו לסגן והסגן נותנו לכהן גדול וכהן גדול עומד ומקבל וקורא.²⁸

כאן מתארת לנו המשנה איך מביאים את ספר התורה מבית הכנסת, שהיה סמוך להר הבית, לעזרת הנשים, שבה עמד הכוהן הגדול ביום הכיפורים לאחר שהודיעו לו שהגיע השעיר למדבר. שם הוא קרא את פרשת העבודה של יום הכיפורים, בפרשת אחרי מות, ואת פרשת המועדות בפרשת אמור.

שמש הכנסת העביר את ספר התורה לראש הכנסת, הוא העבירו לסגנו של הכוהן הגדול, וממנו לכוהן הגדול. כל זה כדי להרבות בכבודו של כוהן גדול, שכל אלו באים לשרתו, לקיים "ברוב עם הדרת מלך". הירושלמי²⁹ תמה על הנהגה זו:

בכל אתר את אמר הולכין אחר התורה, והכא את אמר מוליכין את התורה אצלן!?

[בכל מקום אמרינן נוהגין כבוד בתורה והולכין אחריה, והכא אמרינן שמביאין הס"ת אצל כה"ג - קרבן העדה. הפני משה ממשיך להסביר שהיה לכוהן גדול לילך לבית הכנסת ולקרות שם.]

ומיישב הירושלמי:

אלא על ידי שהן בני אדם גדולים - התורה מתעלה בהן,

כלומר, יש חשיבות וכבוד לתורה שהיא מתעלה ומתכבדת בהם. מוסיף הירושלמי ומקשה:

והא תמן מייבלין אורייתא גבי ריש גלותא?

[בבבל היו מביאים את ספר התורה אל ריש גלותא, אף שלפעמים לא היה חשוב כל כך בתורה ובמצוות].

28 יומא פ"ד מ"א.

29 יומא פ"ד ה"א.

א"ר יוסה בי רבי בון, תמן ע"י שזרעו של דוד משוקע שם אינון עבדין
 לו כמנהג אבהתהון.
 [משום שריש גלותא הוא מזרעו של דוד המלך, לכן מתנהגים עמו
 כמנהג אבותיו].

מכאן עולה יסוד: המכבד בא לקראת המכובד. אין מוציאים ספר תורה
 לעם, אלא העם הולכים אחר מקום התורה, ואפילו הוצאת ספר התורה
 לכוהן הגדול בבית המקדש אינה סותרת כלל זה, כפי שהסביר הירושלמי,
 שזה נקרא כבוד התורה, שמביאים אותה לאדם גדול בתורה, מה שאין כן
 לתקיף וממונה לשררה אין מביאים ספר תורה אליו, שזה זלזול בתורה.
 לפי דברים אלו יש לעיין מה דין אדם שנאנס ואינו יכול לבוא לבית
 הכנסת, כגון חולה בבית חולים או אסור בבית הכלא. האם מותר להביא
 ספר תורה אליו כדי לקיים מצוות קריאת התורה?
 בשו"ע³⁰ הביא את דברי המרדכי:³¹

בני אדם החבושין בבית האסורין, אין מביאין אצלם ספר תורה, אפילו בראש
 השנה ויום הכיפורים.

מקור דבריו בדברי הירושלמי - "הולכין אחר התורה".
 מקשה שם הביאור הלכה שאין דמיון בין המקרים: בעוד שבירושלמי
 מדובר שיש אפשרות ללכת למקום שבו נמצא ספר התורה, ומשום כך
 קיים זלזול בהבאת ספר התורה אל האדם, הרי במקרה של השו"ע מדובר
 בבני אדם שאינם יכולים ללכת אל ספר התורה, ואם כן לא יהיה זה זלזול
 בכבוד ספר תורה שיביאוהו אליהם.

הביאוה"ל מביא את דעת האור זרוע המתיר להביא ספר תורה אצל
 חולה לקרות בו מכיוון שהוא אנוס מלבוא לבית הכנסת, ומרחיב דין זה
 לחבוש בבית האסורים. ואפילו המרדכי, שכמותו פסק השו"ע להחמיר
 במקרה זה, מודה שמותר להביא ספר תורה לחולים או לאסורים כשיש
 עשרה בני אדם, שאז חלה עליהם חובת הקריאה כציבור. המרדכי החמיר
 רק ליחידים שרצו להכניס ספר תורה לשם קריאת התורה, ובזה אסר,

30 א"ח סימן קלה סעיף יד.

31 בסוף פרק קמא דראש השנה.

היות שלא חל חיוב קריאת התורה על היחידים בזמן שאינם יכולים לבוא לבית הכנסת.

המשנה ברורה³² מביא את דברי האור זרוע, שההקפדה לא להוציא ספר תורה מבית הכנסת היא דווקא כאשר רוצים להביאו רק לזמן הקריאה, אבל אם מביאים ספר תורה ליום או ליומיים – מותר אף לחולים יחידים שאינם אנשים חשובים.

ישנו מנהג המוזכר בערוך השלח³³ להקפיד לקרוא בספר תורה שלוש קריאות במקום שהביאוהו, קודם שיחזירוהו למקומו הקבוע, אך בהליכות שלמה³⁴ מובא בשם הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל שאין למנהג זה שום יסוד.

הרמ"א מוסיף בשם האור זרוע שטלטול ספר תורה לאדם חשוב מותר בכל עניין (כלומר, אפילו עבור יחיד ואפילו רק לזמן הקריאה), ואין בזה זלזול מפני שעל ידי לומדי תורה יש התעלות לתורה.

האגרות משה³⁵ מרחיב את גדר אדם חשוב ומתיר להביא ספר תורה לקריאת התורה למקום שמתארחים חתן וכלה ואורחים שבאו לכבוד שבת שבע ברכות כדי לשמוח עם החתן והכלה. הוא מצרף גם את כבוד הציבור, שיש יותר ממניין אנשים, וגם את חשיבות החתן, שחתן דומה למלך.

בדורות קודמים הקפידו רבים לא להביא ספר תורה לבית האבל, כפי שמעיד בעל כף החיים³⁶ שאחר שסיימו להתפלל בבית האבל הלכו לבית הכנסת לשמוע קריאת התורה, אבל בזמננו פשט המנהג להביא ספר תורה לבית האבל.³⁷ אמנם אבל אסור בלימוד תורה בימי ה"שבעה", אבל כל דבר שנקבע בסדר היום לא נאסר עליו,³⁸ ולכן חייב בקריאת התורה ולכבודו מביאים ספר תורה לביתו.

בשו"ת יגל יעקב מבאר שהתירו זאת מפני שאם לא יקראו שם, יהיו

32 ס"ק מט.

33 סימן קלה סעיף לב.

34 פרק יב.

35 בחלק א סימן לד.

36 סימן קלה אות עה.

37 אגרות משה יו"ד ח"ד סימן סא; ילקוט יוסף או"ח סימן קלה סעיף יב.

38 אבן יעקב.

מבין הציבור כאלו שלא ילכו אחר כך להשלים שמיעת קריאת התורה בבית הכנסת.

לסיום נושא זה נביא את דברי שו"ת ציץ אליעזר³⁹ נגד מה שהוא מכנה "הנהגה מוזרה":

מוציא הס"ת מארון הקודש להוליכה אל הבימה לקרוא בה, צועד איתה כמה צעדים אחורנית או לצדדים ומושיטה לעומדים שם שינשקו אותה... גם בעיני הדבר נראה תמיד למוזר, ואני מרגיש בכך כפחיתת כבוד לס"ת כאילו מחזרים ומבקשים שינשקו אותה, וגם עצם הסטייה אתה ממחוז חפצה מהוה אי כבוד לה, וברור שכבודה היא שכל העומדים וכל הנמצאים יחזרו המה אחריה ויתקרבו אליה לנשקה. ואלה שלא מתקרבים, יהיה מאיזה טעם שיהיה - אין לו לנושאה להתקרב אתה אליהם.

הציץ אליעזר מביא בשם שו"ת ריב"ם שנייטוך שמרעיש על דבר זה, עד כדי שכותב שזה "גנאי גדול ובזיון גדול לתורתנו הקדושה, והוא דומה לחילול השם".

אמנם לפי מה שראינו בביאור הלכה, אדם שנאנס ואינו יכול לבוא לקראת ספר התורה, אין בזה זלזול, ולכאורה יהיה מותר לקרב ספר תורה לאדם מוגבל הרוצה לנשקו אך אנוס מלגשת אליו.⁴⁰

ד. ספר תורה שנפל

הנושא השלישי שנדון בו הוא מקרה מצער - איך להתייחס לספר תורה שנפל לארץ.

מפורסמת ההלכה המופיעה במגן אברהם:⁴¹

נהגו העולם להתענות כשנפלו תפילין על הארץ. והוא הדין כשנפל ספר תורה... וצריך לומר דמיירי בלא נרתיקן, אבל ס"ת אפילו בנרתיקן.⁴²

39 חלק יב סימן מ.

40 וכן כתב בלשון "אפשר" בספר ציוני הלכה להרב הניאל ניושדט.

41 סימן מד ס"ק ה.

42 ובאליה רבה בשם כנה"ג, דאם נפלו תפילין בנרתיקן ייתן פרוטה לצדקה.

וכן מביא מנהג זה במשנה ברורה.⁴³

אין למנהג זה טעם ומקור ברורים בדברי חז"ל והראשונים, ופוסקי זמננו⁴⁴ מבחינים בין שני טעמים בהלכה זו, טעמים שביניהם נפקא מינה הלכתית וגם השלכה השקפתית לכל בני הקהילה.

הטעם הראשון מתבאר מדברי שו"ת דברי חיים.⁴⁵ מעשה היה שנתבזה ספר תורה ונפל לארץ על ידי גנבים שפרצו את ארון הקודש. הדברי חיים פסק לבני הקהילה שחייבים להתענות מכיוון שביזיון ספר תורה הוא מן השמים שמירת הדין שורה על הקהילה.

דהיינו אין התענית על עצם ביזיון ספר התורה שנפל, אלא כדי לכפר על העוון שגרם לנפילת ספר התורה.

לפי דרך זו צריך כל הציבור להתענות ולא רק מי שנפל ספר התורה מידו, ואפילו נפל באונס.⁴⁶

המקור לדינו של הדברי חיים הוא הגמרא בתענית,⁴⁷ ונפסק להלכה בטור ושו"ע,⁴⁸ שבסדר התעניות שמתענים בארץ ישראל על הגשמים, בשבע התעניות האחרונות מוציאים את התיבה לרחובה של עיר, וכל העם מתקבצים ומתכסים בשקים, ונותנים אפר מקלה על גבי התיבה ועל גבי ספר התורה, כדי להגדיל הבכייה ולהכניע לבם. ואומרים: "ראו, כלי צנוע היה לנו, ונתבזה בעוונותינו". מכאן, שספר התורה מתבזה בעוון העם.

הציץ אליעזר⁴⁹ גם כן כותב על דרך זו, ומחלק בין תפילין שנפלו, שרק מי שנפלו התפילין מידו צריך להתענות, לבין ספר תורה שנפל, שכל הרואים מתענים: בתפילין הנפילה היא סימן מן השמים שצריך

43 סימן מ ס"ק ג.

44 אגרות משה או"ח חלק ג סימן ג, מנחת אשר ת"ת סימן יח.

45 יו"ד סימן נט.

46 בדידי הוה עוברא, שהייתי נוכח בשמחת תורה בבית כנסת מסוים, ואחד מבני הקהילה, בבואו להחזיר את ספר התורה לארון, נפל הספר מידו. הקהל המשיכו בשמחת היום עד צאת החג, ומיד אחר תפילת ערבית כינס רב הקהילה את כולם למעין "חשבון נפש קהילתי", כדי למצוא עניינים מסוימים שיוכלו לקבל על עצמם כקהילה כדי לכפר על מה שהביא עליהם את המקרה המזעזע של נפילת ספר התורה.

47 טז, א.

48 סימן תקעט.

49 ח"ה סימן א.

לחזור בתשובה מפני חטאו הפרטי של המניח, מה שאין כן במוציא ספר תורה לקרוא בו בציבור, שכיוון ששליח הציבור הוא, נחשב הדבר לתקלה לכל הציבור ששלחוהו.

הטעם השני מתבאר מדברי הירושלמי⁵⁰ על הפסוק "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת".⁵¹

לפי הירושלמי מדובר בחזון הכנסת שנפל ספר תורה מידו, שהוא בכלל "ארור", וממילא הצום בא כדי לכפר על עצם החטא של ביזיון ספר התורה.

הצום מיועד בעיקר לחזון הכנסת שספר התורה נפל מידו, וייתכן שגם לכל מי שעמד בקרבת מקום והיה ביכולתו למנוע את נפילת הספר ו"להקים את דברי התורה", וכל זה להוציא את עצמם מכלל "ארור". בני הקהילה שלא היו נוכחים בשעת נפילת הספר, ואפילו אלו שהיו נוכחים אבל עמדו בריחוק מקום - אינם חייבים לצום. כך יוצא לפי הבנה זו, וכך פסק בשו"ת אמרי אש.

גם בשו"ת אבני נזר הלך בדרך זו, ופסק במקרה שגנבים ביזו את ספר התורה, שאין על אנשי הקהילה עוון כלל ואינם חייבים להתענות. מכל מקום, גם בשו"ת אמרי אש וגם בשו"ת אבני נזר כתבו שאף במקום שאין חיוב להתענות, מכל מקום מי שבידו להתענות ללא נזק וביטול עבודת ה' - ראוי שיצום.

המגן אברהם כתב שקצת רמז לזה יש בספר משפטי שמואל, שם מובאת הגמרא במסכת מועד קטן:⁵²

אמר רבי חלבו אמר רב הונא: הרואה ספר תורה שנקרע חייב לקרוע... אמר שמואל, לא אמרו אלא בזרוע, וכמעשה שהיה [כאשר שרף יהויקים את מגילת איכה, ולא היה בכוחם של הרואים להצילה].

50 ומובא בתוספות במסכת סוטה (לז, א) וברמב"ן על התורה.

51 דברים כז, כו.

52 כו ע"א.

רש"י מפרש:

בזרוע - אין יכול להצילו.

זאת אומרת, לפי דעת רש"י, חיוב הקריעה על ספר תורה שנשרף חל על מי שהייתה היכולת בידו להצילו.

הב"ח והש"ך⁵³ פירשו שחייב לקרוע רק כאשר איבוד ספר התורה היה בכוונה מתוך זדון (כמעשה יהויקים), ולא במקרה שאיבדוהו באקראי.

לפי דעה זו, עניין זה אינו שייך בנפילת ספר תורה מיד אדם, ואדרבה, בכי האי גוונא ידוע לכול שלא רצה שייפול ספר התורה מידו, ואין טעם להתענות אלא כאשר זרק בכוונה את ספר התורה לארץ ח"ו.

בעל האגרות משה,⁵⁴ אחר שהביא את דעת משפטי שמואל וגם את שו"ת דברי חיים, פוסק למעשה שיש להקל לאלו שלא ראו בנפילת הספר, אף שהם מבני הקהילה הקבועים. וגם יש להקל לאחרים שאינם מבני הקהילה אף שראו את הנפילה. אבל מצד המנהג צריכים כל הרואים להתענות, ולכן אם בעת הוצאת ספר תורה מארון הקודש נשטט ספר תורה אחר ונפל לארץ - יתענו כל הרואים.

ה. השוואה בין ספר תורה לקב"ה

במקומות מספר לומדים חז"ל דינים הקשורים לספר תורה, מפסוקים המתייחסים לקב"ה:

א. במסכת סוטה⁵⁵ נכתב שאם ניטל ספר התורה על מנת להוציאו מבית הכנסת, וישנו אדם הרוצה לצאת ואין פתח אחר - נכון שיצא ספר תורה תחילה ואל יצא האדם לפניו.

אמר רבא, בר אהניא אסברה לי: "אחרי ה' אלקיכם תלכו".⁵⁶

53 יר"ד סימן שמ.

54 או"ח ח"ג סימן ג.

55 דף לט עמוד ב.

56 דברים יג, ה.

ב. במסכת ברכות: 57

אמר רב הונא בר יהודה אמר רבי מנחם אמר רבי אמי: מאי דכתיב
"ועוזבי ה' יכלו"?

זה המניח ספר תורה (פתוח בשעת קריאתו) ויוצא.

ג. במסכת סנהדרין⁵⁸ לעניין מלך כתוב "וכתב לו את משנה התורה
הזאת", ודורש רבי שמעון בן אלעזר לשתי תורות, אחת שיוצאת
ונכנסת עמו, ואחת שמונחת לו בבית גנזיו. אותה שיוצאת ונכנסת
עמו עושה אותה כמין קמיע (כתב קטן ודק) ותולה בזרועו, שנאמר
"שויתי ה' לנגדי תמיד".

השוואה זו בין ספר התורה לבין הקב"ה דורשת הסבר.
אולי אפשר לבאר, שספר התורה מסמל את הקשר שיש לנו עם ה'
יתברך.

על היחס שלנו לספר התורה כותב הרמב"ם:⁵⁹

כל מי שיושב לפני ספר תורה ישב בכבוד ראש באימה ופחד, שהוא העד
הנאמן לכל באי עולם שנאמר "נלקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו
מצד ארון ברית ה' אלקיכם] והיה שם בך לעד", ויכבדהו כפי כחו.

ומפורש במדרש רבה⁶⁰ שכאשר לוקחים תורה, אומר הקב"ה:

"כביכול לי אתם לוקחים".

הקשר בינינו לבין רבוננו של עולם מתבטא אך ורק דרך מה שכתב לנו
בתורתו.

הנה לנו יסוד בהלכות כבוד ספר תורה. תכלית היותנו כאן בעולם
היא עבור הקשר עם ה' יתברך, אך מי ששם עצמו באמצע ומנסה לעקם
את דברי התורה ולהתאימם לדרך חיים שהוא בחר לעצמו - לעולם לא
ישיג קרבת אלוקים.

57 דף ח עמוד א.

58 דף כב עמוד א.

59 בסוף הלכות ספר תורה פרק י הלכה יא.

60 שמות לג.

ו. דברי סיכום

בהקדמה למדנו שמיקום הבימה באמצע וקריאת התורה – היא דבר ה' – עליה, הם מעין שחזור של מעמד הר סיני. התורה היא נקודת המוצא ואנו עושים את רצון ה'.

בחלק א למדנו שהתורה שחייבים אנו לעמוד מפניה היא תורת חיים המתבארת דרך חכמיה, הדורשים ומלמדים אותה.

בחלק ב ביארנו את היסוד שאנו הולכים אחר ספר התורה ואין מביאים אותו למקום שבו אנו עומדים.

בחלק ג הרחבנו בעניין המנהג להתענות בעקבות נפילת ספר תורה, מאורע המסמל רפיון בקשר שלנו עם הקב"ה, שהרי ספר התורה מסמל את הברית בינינו לבינו יתברך.

הרב שמואל בלוך המשיל משל לאנשי קהילה קטנה שרצו לקנות ספר תורה לבית הכנסת. הם אספו את הסכום הנדרש, שכרו סופר סת"ם, ולאחר כמה חודשים התחילו בהכנות לקראת הכנסת ספר התורה לבית הכנסת. ראשית כול, יש להלביש את ספר התורה במעיל שלו; כמה נשים בקהילה רצו לתפור את המעיל, ורב הקהילה החליט שכל הנשים יכולות להכין מעיל, ובזמנים שונים ישתמשו בכולם. אמנם, אמר הרב, המעיל היפה ביותר ילווה אותם בהכנסת ספר התורה מתחת לחופה, בריקודים ובמחולות עד בית הכנסת.

כל אשה טרחה להכין מעיל, ובאמת כולם היו יפים וראויים לכבוד התורה. לאחר התלבטויות רבות, החליטו הרב וראש הקהל על מעיל בצבע בורדרו אשר רקום עליו ציור מעמד הר סיני.

האישה הזקנה שעמלה על הכנת מעיל זה, שמחה מאוד, והזמינה את כל משפחתה הקרובה והרחוקה להשתתף בהכנסת ספר התורה כשהוא מולבש במעיל שתפרה. בסיום כתיבת האותיות, הרים הרב את ספר התורה וניסה להלביש אותו במעיל, אבל להפתעתו ולצער של אותה אשה שתפרה אותו, היה המעיל קצר מדי ולא התאים למידתו של ספר התורה.

הרב וראש הקהל שוחחו ביניהם, והחליטו לבחור מעיל אחר. כששמעה זאת אותה אשה, התחננה בפני הרב: "אל תעשו זאת, יש לי רעיון! עדיין אפשר להשתמש בכיסוי שלי". "כיצד בדיוק?" שאל הרב. "פשוט, תחתכו את ספר התורה למידה של הכיסוי, והוא ייכנס בדיוק..."

הצעת האישה אכן נראית מוזרה, אך לפעמים בחיינו אנו עושים בדיוק דבר זה, לדאבוננו. במקום להסתכל בתורה בצורה אובייקטיבית ובלתי משוחרת, במטרה לקיים את רצון ה', אנו נוטים לפעמים להחליט בדעתנו מהי האמת, ורק אחר כך מנסים למצוא סימוכין לדברינו בתורה הקדושה. התורה פותחת במילים "בראשית ברא אלוקים" – סופי תיבות "אמת". יהי רצון שנזכה תמיד לשאוף להגיע לאמת. "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך"⁶¹